

ADABIN QAURA: Tsokaci A Kan Wasu Waqoqin Baka Na Hausa A Qasar Libiya

Kassim Mahanuod Bilal

Sashen Koyar da Harsunan Da Kimiyyar Harshe, Jami'ar Sebha, Libiya

Corresponding author: kas.ahmed@sebhau.edu.ly

Tsakure Wannan takarda mai taken, "Hjirar Adabi: Tsakaci a kan Wasu Waqoqin Baka na Hausa a Qasar Libiya," wani yunquri ne na fito da yadda adabin wata al'umma yake yin hijira daga wata qasa zuwa wata. A cikin takardar, an yi tsokaci a kan yadda maza da matasan wata al'ummar Hausawa da ke qasar Libiya suke rera waqoqin Hausa, waxanda kuma suke bayyana irin halayen rayuwarsu. An yi amfani da ra'in bincike na Nazarin Qwaqqwafi wanda aka xora shi a kan waqoqin don a yi tsokaci kuma a fito da irin saqonnin da waqoqin suke xauke da su, ta hanyar yin fashin baqin wasu muhimman kalmomin da ke cikinsu. An lura da yawancin waqoqin suna da sigar na baka na yara masu amshin "iyee rayee diidee," waxanda yan mata ko samari ke rerawa a wasan dandali ko lokacin bukukuwansu. Haka kuma, ana amfani da kayan kixa ne da amshinsu ta fuskoki guda biyu. Akwai waxansu da ake rerawa da jagora da yan amshi. Akwai kuma waxansu da ake rerawa tare, gaba xaya.

Muhimman Kalmomi: Adabi; Qaura; Waqar baka; Qasar Libiya.**أدب المهجر: لمحة عن الشعر النثري الهوسوي في ليبيا**

قاسم محمود بلال

قسم اللغات الافريقية-كلية الاداب-جامعة سبها، ليبيا

للمراسلة: kas.ahmed@sebhau.edu.ly

الملخص تأتي أهمية هذه الورقة التي تحمل عنوان هجرة الأدب الهوسوي من غرب إفريقيا إلى شمال إفريقيا، كونها تسلط الضوء مع الشرح عن شعر النثر الأدبي العادي الذي يخاطب الناس و يتفاهمون به وهو شاع الاستخدام في الحياة اليومية والذي يعتمد على أسلوب السرد ومخاطبة العقل بالتحليل والبرهان وبشكل مباشر، لإصال فكرة او موعظة ما وهو الكلام منظم وموزون في مجموع من الابيات بما يسمى بالقصيدة وهذا النوع من الشعر عند الشعب الهوساوي يكون غالباً ارتجالياً ويحفظه الناس في ذكرتهم ويتوارثونه جيل بعد جيل.

الكلمات المفتاحية: أدب، هجرة، شعر، النثر، ليبيا.

Mun san cewa waqar baka Hausawa suke yin ta da baki ba a rubuce ba. Wannan waqa Hausawa sun fara yin ta ne tun shekaru aru-aru da suka wuce kafin shigowar Addinin Musulunci Qasar Hausa. Haka ma a wajen Larabawa ana yin ta ne tun kafin zuwan addinin Musulunci a gare su. Ana yin ta da baki. Wato, ba a rubuce take ba. Hausawasuna yinta ne wajen zayana rayauwarsu ,ita kuwa hot ne wanda take hasskatan rauwarsu ta yau da kullun .Wannan qaurar waqar baka ta Malam Bahausha ta faru ne sakamakon cudanyar da mua'amalan da aka samu ne tsakanin Hausawa da kuma Larabawan Afarika ta Arewa ta hanyoyi daban-daban.Wannan ya janyo samunmusayar al' adu da harshe, kamar yadda mu ka gani a harshen Hausa yadda aka samu kalmomi da suka shiga hareshen Hausa kuma suka samu karbuwa da zama na din-din- din a cki.kamar kalman "Adabi" Hakama ake samu a Kudanci qasar Libiya kalmomin da suka shige hareshen Larabci kuma suka samu karbuwa da zama na din-din- din a cki.Wannan ake samunsa ne musamman a Gururuwan da ke a kwai mua'amala ta kasuwancin a tsakanin su tun shekaru aro-aro da suka wuce.

A wannan takarda ta mu za mu yi qoqarin yin tsokaci a kan wasu waqoqin baqa da suka jibance wakokin baka (waxanda a qasar Libiya ake kira da na Kakafi) da suka yiwo hijra daga Afrika ta kudu zuwa Afrika ta Arewa. Waxannan waqoqi

har ila yau ake amfani da su a wannan jiha ta kudanci Qasar Libya, wato a Brnin Ghat. An yi qoqarin tarawa da rubuta su saboda idan aka yi sakaki aka bar su shuxewa za su yi Dalili shi ne mafi yawan waxanda suka yi hardansu sun rasu, da waxanda suka gada, wato samari sun yi sake da abin. Har ma wani wanda aka yi hira da shi cewa ya yi ya gada daga kakansa, shi ma Allah ya yi masa rasuwa. Da fatan Allah ya yi masa Rahama. Allah ya ji qansa. Bugu da qari, wannan takarda za ta mai da hankali a kan nazarin qwaqqwafi ga waqoqin Hausa na baka da aka yi qaura da su zuwa qasar Libiya. Za ta kuma fito da irin saqonnin da ke cikinsu, musamman ga Hausawa mazauna garuruwan Ghat da Murzuq a Ghadames da kuma Tarabulus, dukkansu na qasar Libiya. Sai dai kafin a tsunduma sosai a cikin nazarin, ya kamata a bayar da ma'anonin wasu muhimman kalmomi a cikin nazarin kamar haka:

1.1 Qaura/Hijira

Qamusun Hausa na Jami'ar Bayero (2006:279) ya ba da ma'anar kalmar qaura da, "tashi (da duk mallakar mutum) daga wani wuri zuwa wani da nufin zama a can," Haka kuma, shafin intanet na Coolgeography.com (2016) ya ba da ma'anar qaura da, matsawa ko tashin wata jama'a daga wani wuri zuwa wani kuma tana iya kasancewa ta

wucin-gadi ko ta din din din, ko ta dole ko kuma ta ganin dama. Bayan haka, qaura na kasancewa ta qasa ko ta shiyya/yanki da sauransu, . Shu'aibu (2016:4) ya bayyana wasu dalilan da ke sa ayi qaura a matsayin korau da zaburau. Qaura ta korau ita ce wadda mutane ke barin wurin zamansu, babu shiri, a dalilin wasu matsalolin da Bahausha ke ce ma, "Sun fi qarfin baqar fata," kamar fari da fara da yunwa da yaq-yaq da annoba da ambaliyar ruwa da sauran irinsu. Waxannan su ne ke korar mutane daga muhallinsu zuwa wani muhallin don samun sukunin rayuwa.

Qaura ta zaburau kuwa ita ce wadda ake inda mutane ke zabura don su nemo wasu abuuwan buqatar rayuwa a wani wuri, wanda wasu sukan dawo gida wasu kuwa sai su zauna a can. Akwai abubuwa da dama da ake saowa masu faranta rayuwa da bayar da arziki da sukuni ko zaman lumana. Harkar kasuwanci da neman kuxi (leburanci ko ga-aiki) na haddasa irin wannan qaura ta zaburau.

Qaura ta zaburau kuwa ita ce wadda ake inda mutane ke zabura don su nemo wasu abuuwan buqatar rayuwa a wani wuri, wanda wasu sukan dawo gida wasu kuwa sai su zauna a can. Akwai abubuwa da dama da ake saowa masu faranta rayuwa da bayar da arziki da sukuni ko zaman lumana. Harkar kasuwanci da neman kuxi (leburanci ko ga-aiki) na haddasa irin wannan qaura ta zaburau.

1.2 Adabi

Kalmar adabi tana da ma'anoni iri-iri da suke nuna yadda masana daban-daban suka bayar da ita. Daga cikinsu akwai Umar (1987:5) da ya bayyana adabi da cewa shi ne sarrafaffen harshen Hausa mai qunshe da hikima ta musammman, kamar yada yake aukuwa a waqar baka ko karin magana ko ko kacici-kacici ko sauran nau'o'in zantukan hikima da suke fitowa daga bakin Bahausha, kuma wannan irin adabi shi ake kira da adabin baka na Hausa.

Xangambo (2002:167) cewa ya yi adabin baka ya qunshi wasu labarai da waqoqi da waxansu guntayen zantuka masu hikima waxanda aka qirqiro da ka, waxanda kuma ake amfani da su cikin hira ko cikin zance na yau da kullum, ko cikin wasanni na dandali ko kuma idan waqoqi ne a rera su a lokacin wasu bukukuwa ko wasu wasanni.

1.3 Waqar Baka

Game da waqar baka kuwa, Gusau (2011:11) ya bayyana waqar baka da cewa fage ce wanda ake shirya maganar hikima da ake aiwatarwa a rera cikin rauji tsararre haxe da kixa cikin daidaitattun kalmomi. Waqar baka ita ce kuma wadda take zaburar da al'umma tare da hankaltar da ita zuwa ga dabarun tafiyar da rayuwa da za su ba da damar a cimma rayuwa mai inganci. A bisa wannan ma'ana ta ilimin fannin waqar baqa ta Hausa tana qunshe da manyan sigogi guda shida da suka haxa da kixa da

yanayin aiwatarwa da rauji bisa murya mai hawa ko mai sauka ko faxuwa da yanayin qulla kalmomi cikin rerawa ta qulli da qari ko ta kulli kawai ba qari, sannan a sadar da ita a gaban jama'a da kalamai waxanda aka zava aka shirya su suka zama matanin waqa kuma aka rera su bisa waxannan sigogi.

1.4 Waqoqin Qaura

Su ne waqoqin da aka yi qaura da su daga wani wuri zuwa wani (muhalli ko qasa ko nahiya) waxanda ake rera su a can don bayar da nishaxi da nuna alfahari da gado da tuna baya da nuna qwarewar harshe da kuma nuna koyon harshen da sauransu

Don haka, wasu daga cikin dalilan qaurar adabin waqoqi sun haxa da tafiya ta kasuwanci (fatauci) da ta neman ilimi (na addini ko na sana'o'i) da nuna jarunta (ta shiga yaq-yaq na aikin soja) da bauta a lokacin cinikin bayi da sauransu. Waxanda suka yi irin wannan qaura suna tafiya da waqoqinsu ne, da suke rerawa a can a wasu lokuta na musamman, da suka shafi fannonin rayuwa daban-daban

1.5 Qasar Libiya

Qasar Libiya tana daga cikin qasashen Larabawan Afirka da ke a vangaren Afirka ta Arewa. Babban birninta shi ne Tarabulus (Tripoli). Tana a gefen hamadar sahara daga arewa da kuma yamma. A gabas kuwa tana iyaka da kogin MEDITARENIYAN. Qasar Libiya ta kasance babban zango na fatake masu zurga-zurga da fataucin kayayyaki da dabbobi da bayi a tsakanin shiyyoyin Afirka na kudu da yamma da arewa da gabas. Haka kuma cibiya ce ta haxuwar fatake masu kasuwancin sahara da ke isa qasashe kamar Tunisia da Aljas da Masar da Saudiyya da wasu qasashen Turai. Bayan haka, a dalilin fatauci da neman ilimin addinin musulunci ya sa Hausawa suka yi qaura zuwa manyan garuruwan Libiya kamar Ghat da Ghadames da Murzuq da kuma Tarabulus suka zauna a can tun shekaru da dama da suka wuce. Binciken manazarta harsuna ya nuna an sami yawaitar Hausawa da harkokinsu a Ghat ta qasar Libiya wanda har suka samar da karin harshen Hausar Ghat ta qasar Libiya (Belal, 2013:75).

1.6 Tsokaci a kan Wasu Waqoqin Baka na Hausa a Qasar Libiya.

Waxannan waqoqi na baka ana gudanar da su ne a cikin jama'a, wato maza sukan yi da'ira inda jagora(mai bayar da waqa) ke shiga tsakiyar wannan dai'ra yana rera waqar, sai 'yan amshi suna amsawa a bayansa kuma ana yin waqar ne tare da kixa.

Ga jerin wasu waqoqin da ke cikinsu da bayanan ma'anonin kalmomin da yadda ake gudanar da su kamar haka:

Waqar Giwa Sallamle

Giwa sallamle giwa sallamle

Ta'ala abin yabo.

Allah mai girma ya *Rabbu* ya *maulana*.

Gobe wasa da *Bature*

Jibi wasa sallamle.

Mariya, Annabi ya fi kowa

Gata wasa da Bature
Jibi wasa sallamale
Mariya yau dare.

Ashahadu an la illaha illa Allah
Allahumma salli ala nabi
Allahumma salli ala nabi
Dare da rana shadale
Sarkin bayi shadale
Dare da rana shadale
Dare da rana mai saro
Aye aye mai saro
Haba Samari ,
Babba da yaro mai saro.
Daura da juyi mai saro,

Mene ne wannan mai saro?

Idan aka duba wannan waqa, za a ga cewa tana da xiya guda goma sha tara (19) a cikinta, waxanda saqonsu shi ne ya kasu kashi biyu: yabon Ubangiji da na ma'aiki da kuma na rayuwar yara gami da wasanni, da kuma haxuwar al'ummar Hausawa da Larabawa da Turawan mulkin mallaka ta shigo a cikin waqar.

Saboda haka, muhimman kalmomin da suka fito a cikin waqar su ne;

- Giwa- wadda babbar dabbar daji ce a qasar Hausa.

Sallamle- wadda kalmar gaisuwa ce da mawaqan suka fara da ita. Sun yi amfani da 'sallamle' ne kamar su ce, salamun lahi alaikum' ko salamu alaikum' ko kuma su ce, salamun salamun' da sauransu,

waxanda kalmomi ni ne gaisuwar Musulmi da Musulmi. Wannan ya nunawaqa ce mai tasirin zuwan addinin Musulunci a qasar Hausa (ko kuma a qasar Bungazi ta Libiya).

Ashahadu- wadda kalmar shahada ce ta shiga Musulunci da jaddada imanin mabiyinsa. Haka kuma , kalmar shadale tna nufin 'ku shaida.

- Wato a nan an ce, 'ku shaida a koyaushe Allah mai iko ne, dare da rana da sauransu' Allah ne mai yau da gobe da jibi da gata da koyaushe ma a cikin mulkinsa.

Daura- wadda take nufin, 'juyi a wuri.' Wato ana rawa ana juyawa ke nan, ana yabon Allah mai tsaron al'umma.

Waqar Kuraye.

Kura Kuraye,
Riga da babu hannu, tafi maza
Madina.
Qura ta rife rana.
Mu tattaro mu je kadan,
Kauye mu ci kason salati,
Mu auna *Shinkafa*.
Mu garwaya da *Dawa* da *Gero*
baki xaya.
Da *goranmu* na *Nono* mu *baki*,
Mu sha *Ruwa* ba kaxan ba .
Duniya marhaba bik,
Dan bari, dan bari tana kadan
duniya,
Duniya ba haka nan ba duniya,
La-la- la yaudare.

Duniya ranan gamuwa da
Annabi,
La-la-la yaudare.
Duniya ba haka nan ba duniya.
La-la-la yaudare.
Duniya wani a ba wani a wa.
Duniya kwana goma sha biyu.
La-la-la yaudare.
Duniya kwana goma sha,
La-la-la yaudare.

Idanan lura, wannan waqa, a taqaice, tana nuna yadda a da a lokacin tafiye-tafiyen kasuwanci tsakanin Hausawa da Larabawan Libiya, ake yin marhabin da baqo. Baqo a nan shi ne falke da mutanensa da suke sauka a gari don kasuwancinsu, Shi ya sa a waqar aka ambaci kalmar "Kura" da ke nufin baqo ko kumq ainihin qurar da yake xauke da ita ta tafiya a qafarsa. An kuma ambaci wasu nau'o'in abincin Hausawa kamar Shinkafa da Dawa da Gero; da kuma abin sha kamar Ruwa da Nono da goran xaukarsu. Wannan yana nuni da halin da matafiyi yake shirya kansa da wanda yake ciki. Bayan haka, akwai batun ibada ta sallah da zikiri da tafiya zuwa Makka da Madina (qasa mai tsarki) don a yi aikin Hajji ko Umra a cikin waqar da sauransu.

Waqar Da Wane.

Da Wane da Wane da Wane
Gode Allah shado ba gida ba.
DaWane da Wane sai da Allah.
Duniya ba gida ba.
Sai gobe sai gobe, gode Allah.
Duniya ba gida ba.
Ba gida ba da Wane ba, gode
Allah shado.
Ba komi sai wayo, gode Allah
shado.
Dare da rana daWane gode Allah
shado.
Yau dare da Wane gode Allah
shado.
Sarkin bayi muna yabo gode
Allah shado.
Yau dare shado gode Allah Shado.
Gode Allah shado yau dare
daWane.
Mai *Tukunyan takaraya* gode
Allah shado.
Gode Allah shado ba gida ba.
Mai *Tukunyan takaraya* gode
Allah shado.
Mai *Tukunyan laqabi* gode Allah
shado.
Yau dari shado gode Allaha
shado.

Wannan waqa tana nuna yadda halin duniya yake da kuma yadda ya kamata a gode wa Allah SWT a kan ni'imominsa a ko da yaushe. A cikinta akwai wasu muhimman kalmomin da za a yi fashin baqinsu kamar haka:

- Duniya ba gida ba- wanda ake nufin duniya ba gidan zama ba, yadda
- aka zo cikinta haka za a bar ta wata rana.
Kuma kamar yadda aka ce, 'ba komi sai

wayo,' ke nan a bi Allah kada a biye wa duniya da ruxanin da ke cikinta.

Da wane da wane – mai nufin kowa da kowa da mai samu da maras samu; da mai lafiya da maras lafiya; da mai dukiya da maras dukiya; da mai iko da maras iko; da sauransu. Hausawa sun ce, “Ko kana a bakin kura, ga gode Allah.” Shi ya sa a wasu xiyar waqar aka ce, “Mai tukunyar takaraya ya gode Allah.” Da kuma “Mai tukunyar laqabi ya gode Allah.” Takaraya na nufin ‘laka.’ Laqabi kuwa na nufin ‘qarfe.’ Saboda haka, da mai dokin kara da mai na qarfe kowa ya gode Allah.

Haka kuma, ana nufi a ko da yaushe a riqa gode wa Alla sarkin sarakuna, ko dare ko rana a kan ni'mominsa ya ba bayinsa da sauransu.

Waqar Salati ga Annabi

Yau Dari ya isa Makka da Madina.

Yau Dari Nabi na –Nabina Sallau Alaihi.

Da maza mu komo muna yabo.

Dari aya mai saro

Da za mu za mu muna yabo,.

Dari aya mai saro.

Da za mu komo muna yabo,

Mun gode Allah.

Sarkin bayi, muna yabo,

Allah Ta'ala mai saro.

Mun je mu tare mai saro,

Baba da yaro mai saro.

Dare iyayye mai saro,

Dare iyayye mai saro.

Wannan waqar da za ta zo a sama, tana xaya daga cikin waqoqin baka da yaran Larabawan Libiya ke rerawa a lokacin wasa ko buki ko dai don nishaxi a duk inda suka sami damar yin haka Wannan waqar tana nuna yadda tasirin Musulunci yake a waqoqin Hausawa da kuma muhallin da ake yin waqar wanda shi ne a xaya daga cikin qasashen Larabawa. A cikinta an ambaci wasu kalmomi masu muhimanci da ke fito da yanayin tafiya daga qasar Larabawan Libya zuwa gabas da su, wato Makkah da Madina, don yin ibadar aikin Hajji. Haka kuma, akwai *salati* da *yabo* da aka yi wa Manzoon Allah, Annabi Muhammadu (SAW) da tauhidi na nuna godiya ga Allah Sarkin Bayi a kan tsaro da ni'mar da ya yi wa al'umma da sauransu.

Waqar Godiya

Baqi babba da yaro, Are-
iyyaye mun gode.

Baqin Kalala, Are-
iyyaye mun gode.

Dawa za ku ba ni,
Are-iyyaye mun gode

Samari mene ne wannan?
Are-iyyaye mun gode

Ku kama waqa da maza me ya
same ku?

Are-iyyaye mun gode.

Samari mene ne wannan?
Are-iyyaye mun gode

Ina muku godiya
Are-iyyaye mun gode

A cikin wannan waqa, akwai wasu muhimman kalmomin da za a yi fashin baqinsu kamar haka:

- Baqi- waxanda su ne masu zuwa birnin Ghat na qasar Libiya daga wasu qasashe don kasuwanci ko neman ilimin addinin Musulunci da waxanda suka zauna acan a lokacin cinikin bayi da sauransu.
- Samarin Kalala- su ne yara da matasa na birnin Ghat da suke zaune a qofar Kalala, xaya daga cikin qofofin tsohon birnin Ghat guda biyar da baqi ke fara isa kafin su shiga birnin. Hasali ma, tana a gabacin birnin Ghat ne kuma inda yawancin mutanen Ghadamus suke da zama (Belal, 2013:12). Wannan qofa ta daxe a matsayin qofar shigar kayayyaki da dabbobi da bayi na fataken qasar Hausa da suka zo daga Kano ta Nijerya a yanzu.
- Wannan waqa yara ne ke rera ta da dare a lokacin wasanninsu na dandali. Samari ma na rera ta da kixa a lokacin bukukuwansu. Waqar na bayyana zuwan baqi a garin Ghat na qasar Libiya da yadda samarin Ghat suke godiya gare su saboda sun kawo masu kayayyakin fatauci da hatsi, musamman dawa don su sarrafa a matsayin abinci iri-iri na gargajiya da sauransu. Saboda haka ne suke yin waqa suna godiya ga baqin.

Waqar Allah da Girma

- Dare da rana Lai'laha illa Allah,
- Allah da girma, Ba bu Sarki sai Allah.
- Allah da girma.
- Dare da rana duniya babu Sarki sai Allah.
- Dare da rana duniya ba bu Sarki sai Allah.
- Tsohuwa ina labari,wai dare iyeye- iyeye .
- Tsohuwa ina labari,wai dare iyeye- iyeye .
- 'Yan maza mun gaishe ku, wai dare iyeye- iyeye.
- Soyayya gidan xan aro ne
- Soyayya gidan xan aro ne
- Soyayya wasa da iyawa,
- Kai yaro duba ka koya.
- Wai yaro baba ina.
- Wasa da iyawa Tabarma,
- Wai yaro baba ina.
- Wasa da Giwa Tabarma.
- Wai yaro baba ina.
- Wasa ya qare Tabarma.
-
- Wannan waqa da aka kawo a sama, tana da vangre biyu da za a yi tsokaci a kanta. Na farko shi ne yadda ake nuna imani da Allah da kaxaita shi da kuma bayyana girmansa, kamar abin da ya fito a jerin kalmomin “La'ilaha illa Allah (Babu sarki sai Allah)” da na “Allah da girma” da sauransu.
- Vangare na biyu na tsokacin waqar ya qunshi batun soyayya, wadda aka nuna kamar “wasa da iyawa ne kamar na gwanin saqar tabarma.” Wannan ma nuni

ne ga yara masu soyayya da su bi a hankali in suna soyayya kada ta ruxe su har su yi shirme a gane su.

Waqar Haya Yaro Ina?

- Haya yaro ina? Haya yaro ina?
- Haya manya ina? Haya yaro ina?
- Haya samari ina? Haya yaro ina?
- Haya duba da koya¹? Haya yaro ina?
- Haya duba da koya? Haya yaro ina?
- Haya duba da koya, Haya yaro ina?
- Haya karfi ina? Haya yaro ina?
- Haya waqa ina? Haya yaro ina?

Wannan waqa ta sama tana nuna yadda yara ke reara waqarsu a dandali suna guje-guje da tsall-tsalle. Yawanci irin wannan waqar yaran na yin ta ne suna jujjuyawa a tsakaninsu. Saboda haka, a cikin waqar akwai inda suke nuna kamar ana son a gane wani abu, shi ya sa suke waqar da salon tambaya da cewa, "Haya yaro ina?" da kuma "Haba duba da koya." Haka kuma, sun ambaci yaro da manya da samari da kusan kowa ke nan da su duba ko ina ne da sauransu. Ke na waqa ce da yara ke la'akari da girman matasa da manya a rayuwarsu a cikin al'ummar

Waqar Ubaliya²

Ku zo ku gani wasa da dariya,
U bali,
Ku zo ku gani wasa da dariya,
U bali,
Dariya da rawa barka da kwana,
U bali,

Wannan waqar da jin ta lalle yara ne suke yin ta a lokacin da suke gudanar da wasanninsu na dandali ko na wassu harkokinsu don nishaxantarwa. Suna kiran duk waxanda suke kusa da su da su zo su ga wasa da dariya.

Wato su ga yaran na waqa da wasa da rawa. Kuma in sun zo su gaishe su suce masu, "Barka da kwana" Wataqila waqar ta wasannin safiya ce idan ba su shiga wani aikin ba a gidajensu ko suka tafi makaranta da sauransu. Kalmar 'ubaliya' a nan tana nufin 'yawa' ne. Ma'ana, yawan masu wasa da masu rawa a lokacin.

Waqar Riqo da Sadaka

Allah da Annabi sallalla Allah,
Sallalla Allah ya kare mu,
Annabinmu,
Allah da Annabi Sallala Allah,
Za mu *Tadaramant* Sallalla Allah,
Allah da Annabi Sallala Allah,
Mu ci *kuskus* Sallala Allah,
Allah da Annabi Sallala Allah,

Wannan waqar da yaran Larabawan Libiya ke rerawa tana nuna yadda ake yin salati ne ga Annabi SAW da kuma neman kariyar Allah SWT daga wasu musibu da cututtuka da sauransu. Haka kuma, a cikin waqar an ambaci wani gari "Tadaramant" inda yaran suke son zuwa don ci wani abinci mai suna "kuskus." Wataqila, a can ne aka fi samar da wannan nau'in abincin shi ya sa suke son zuwa can don su ciwo shi.

Waqar Karanbaniya

Ga *nono* karanbaniya,
Da *wake* karanbaniya,
Ga *fura* da *nono* karanbaniya,
Da *dawon jim* karanbaniya.

A cikin wannan waqa, an ambaci wasu kayan abinci/cimaka na Hausawa da ake amfani da su a qasar Libiya, kamar *nono* da *wake* da *fura* da sauransu, waxanda kuma za ayi fashin baqinsu kamar haka:

- *Karambaniya*- mai nufin abun da aka haxa gaba xaya, kamar *fura* da *nono* da *wake* da dawo da aka ambata a cikin waqar.
- *Nono*- wanda farin ruwa ne da ake samarwa daga dabbobin kiwo na gida, wanda kuma ake sha a matsayinnabinci. Misali, *fura* da *nono*.
- *Wake*- wanda ake nomawa da rani ko damina kuma abincin Hausawa ne da ake dafawa ana ci. Ta wata fuskar kuma, ana jefa qwarorin *wake* kaxan a cikin *nono* don ya hana shi yin tsami na wani xan lokaci (Arxo Hamisu Shehu, 2019).
- *Fura*- wadda ake yi da hatsi, kamar gero ko dawa ko dabino da sauransu, wadda kuma ake dafawa a dama ta a sha. Sai dai wasu na ganin *fura* na nufin dawon da aka dama shi ne *fura*.
- *Dawon jim*- wanda ke nufin haxaxxe da dafaffe da kuma curarren hatsi ne ake mayar da shi dawo. *Dawon jim* na nufin, dawon da aka haxa gaba xaya sai ci ko damawa.
- Waxannan su ne waxansu daga cikin waqoqin baka na Hausa na qaura da aka yi nazarinsu. Akwai irin su da dama da ake da su a qasashen da Hausawa suke zaune a matsayin 'yan ci-rani ko masu qaura a cikinsu. Bincike ya nuna akwai su da aka tattaro a Tunisia daga wani Ahmadu Kano, kamar yadda Dr. Rudolf Prietz ya tattara su a cikin kundin bincikensa (Ahmad, 2014:21)

1.7 Kammalawa

- Malam Bahausha ya kan ce, Allah xaya gari bam-bam. Ga shi malam Bahausha a kwai shi da rikon al'dunsa, na gargajiya ko ina ya je. A fadin wannan duniya ta mu ya kan tafi da su. Ga shi kuma da son zama a jama'a. Waxannan halaye na Malam Bahausha. Wannan shi ya janyo yaduwa da kuma karbuwan waxannan aladu da Adabin Bahaushi a kowace Alumma da ya haxu da ita ko ya yi kaura a gareta. Kamar yadda ya auku a cikin Brnin Ghata da Murzuk .inda a ke samun waqokin" Kuge" ko Kakafi kamar yadda aka sani a Qasar Libiya. A bin da ya sa mu ka yi kokarin tara waxannan waqoki baka na Malam Bahausha da kuma tanadasu a rubuce shi ne soron shuxewansu ,Saboda rasuwan datijai, da kuma rashi kula samari da gargajiya.
- **Sakamakon bincike**
- Idan aka duba saqonninsu, za a ga suna da saqonni daban-daban dangane da halaye daban-daban da al'umma suke

ganewa ¹
Yawa- ²

cikinsu. Hasali ma, waxannan waqoqi suna da sigogin waqoqin baka na Hausa, amma watakila da aka kai su a can sai suka sake kama da tsarin yadda ake rera su.

- Bayan haka, akwai waqoqi masununa yanayi da lokaci da halin da ake ciki da batun abincingargajiya da na soyayya da addinin Musulunci da zuwan Bature da sauran harkokin yau da kullum.
- Bugu da qari mun ga a wannan takarda yadda masanan ilimi a dabi duk sun amince cewa: waqar baqa waqace wadda ake reata a baqa don jin daxi kuma a ajiyeta aka a kuma yada ta a baqa .Ita kuma shryayya ce cikin hikima da fasaha da a zanci, da yak e zuwa gava-gava bisa qa'idojin tsari da daidaitawa ta na kunshe da dinbin fasaha da al'adun Hausawa, saboda ana yin ta da baka kuma a tanada ta a ka. Wannan shi ya janyo bukatar a tanada ta a rubuce don tsoron salwantarta ko don vacewarta. Idan waxanda suka hardace ta suka mutu.

- **Manazarta**

- [1]- Gusau, S.M. (2011) *Adabin Hausa a Sauqage*. Kano: Century Resarch and Publishing Limited
- [2]- Gusau, S. M. (2008) *Waqoqin Baka a Qasar Hausa: Yanaye-Yanayensu da Sigoginsu*. Kano: Benchmark Publishers Limited.
- [3]- Gusau, S.M. (2014) *Waqar Baka Bahaushiya*. Kano: Bayero University
- [4]- Xangambo, A. (1984) *Rabre-raben Adabin Hausa da Muhimmancinsa ga Rayauwar Hausawa*. Kano: Maxaba'ar Kamfanin Triumph
- [5]- *Qamusun Hausa na Jami'ar Bayero* (2006) Zaria: ABU Press
- [6]- Muhammed, D. (1978) Structural Tension in Poetry: Case Notes on Enjambment and Run-on in Hausa in *Harsunan Nijeriya VIII* Kano: Niigeria Centre for the study of Nijerian Languages, Bayero University.
- [7]- Umar, M. B. (1987) *Dangantakar Adabin Baka da Al'adun Gargajiya*. Kano: Maxaba'ar Kamfanin Triumph
- [8]- Yahaya, I. Y. da Xangambo (2014) *Rabe-raben Adabin Hausa da Muhimmancinsa ga Rayuwar Hausawa*. Nigerian Publishing Company Limited.
Wadanda aka yi hira da su:
- [9]- Al-Khair Ali Hammadi, shekaru 51a ranar Litini watan Maras 2010.A wurin aikinsa. (Ofishin wayar sadarwa)
- [10]- Mas'ud Ashud Abdallah, shekaru 60 a ranar Talata a (Zawita Al Isara) 2/10/2018
- [11]- Arxo Hamisu Shehu Safana, shekaru 52, a ranar Juma'a a gidansa 13/9/2019.